

ТЕОРЕТИЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ КРИТЕРІЇВ РАЦІОНАЛЬНОСТІ У ФОРМУВАННІ ФІНАНСОВО- КРЕДИТНИХ ВІДНОСИН НА ФІНАНСОВОМУ РИНКУ

Анотація. У статті здійснено теоретичне обґрунтування критеріїв раціональності фінансово-кредитних відносин, які проявляються на фінансовому ринку між основними його суб'єктами: державою, фінансово-кредитними установами, підприємствами, домогосподарствами. Визначено напрями дослідження раціональності формування фінансово-кредитних відносин та механізмів її забезпечення.

Ключові слова: економічні суб'єкти, раціональність, фінансовий ринок, фінансово-кредитні відносини.

Summary. The article presents a theoretical justification criteria of rationality financial and credit relations, which are shown in the financial market between its main actors: the state, financial and credit institutions, enterprises and households. The directions of research rationality of forming financial and credit relations and mechanisms of its software.

Key words: economic actors, rationality, financial market, financial and credit relations.

Аннотация. В статье теоретическое обоснование критериев рациональности финансово-кредитных отношений, которые проявляются на финансовом рынке между основными его субъектами: государством, финансово-кредитными учреждениями, предприятиями, домохозяйствами. Определены направления исследования рациональности формирования финансово-кредитных отношений и механизмов ее обеспечения.

Ключевые слова: экономические субъекты, рациональность, финансовый рынок, финансово-кредитные отношения

Постановка проблеми. Побудова сучасного економічного механізму та усвідомлення його ролі в ринковій моделі господарювання неможливі без усебічного освоєння теорії і практики фінансово-кредитних відносин, які виявляються на всіх рівнях управління національною економікою. Ці відносини є однією з форм економічної взаємодії, що складаються внаслідок об'єктивної потреби економічних суб'єктів в ефективному використанні тимчасово вільних грошових коштів та отриманні в разі необхідності залучених коштів на засадах повернення для забезпечення неперервності обороту капіталу. Адже від організації фінансово-кредитних відносин залежить також дієвість інших заходів, спрямованих на розвиток національної економіки, оскільки ресурсне забезпечення повноцінного функціонування економічних суб'єктів визначається ефективністю їх взаємодії.

Фінансово-кредитні відносини проявляються у різноманітних сферах управління економічними процесами, зокрема у сфері формування і використання коштів державного та місцевих бюджетів, управління державним боргом, податковій сфері тощо і є більш дослідженими у вітчизняній і зарубіжній науці. Менш дослідженими є питання становлення і розвитку фінансово-кредитних відносин між суб'єктами фінансового ринку. Саме ці питання потребують комплексного дослідження з огляду на нерозривний зв'язок процесів функціонування фінансового ринку із розвитком фінансово-кредитних відносин, за різними рівнями взаємодії їх суб'єктів (держави, фінансово-кредитних установ, підприємств, домогосподарств) у процесах розширеного відтворення.

Огляд останніх досліджень та публікацій. Дослідженням проблем розвитку фінансових ринків, фінансово-кредитних відносин та специфіки їх прояву у різних

економічних система приділили увагу такі зарубіжні вчені як: Дж. Герлі, Е. Демиргуч-Кунт, У. Зілбер, Дж.М. Кейнс, Р. Кінг, О. Лаврушин, Р. Левін, Ф. Модільяні, П. Роуз, Дж. Сінкі, Дж. Стігліц, М. Фрідман, Й. Шумпетер, а також вітчизняні – Г. Азаренкова, О. Барановський, О. Васюренко, О. Вовчак, А. Вожжов, О. Воробйова, В. Гесць, І. Гуцал, О. Дзюблюк, М. Козоріз, В. Корнеєв, В. Лагутін, Б. Луців, В. Міщенко, А. Мороз, С. Науменкова, Л. Примостка, М. Савлук, Р. Слав'юк, Т. Смовженко, М. Туган – Барановський, А. Чухно, Н. Шелудько, І. Школьник.

Однак, як показали дослідження, значно менше уваги приділяється оцінці ефективності цих відносин, визначенню їх позитивного або негативного впливу на макроекономічну ситуацію в державі. При постановці таких питань слід виходити із визначення інтересів різних суб'єктів фінансового ринку, обґрунтування напрямів, що забезпечують їх єдність. Отже, розглядаючи фінансово-кредитні відносини на фінансовому ринку між економічними суб'єктами, доцільною є постановка питання про раціональність їх формування.

Виклад основного матеріалу. Сам термін «раціональність» не має чітко визначених ознак. Більш того, його використовують при вирішенні різних питань, пов'язаних із поведінкою суб'єктів економіки (теорія раціональних очікувань, теорія суспільного вибору тощо) [1, с. 35]. В останні роки на базі цих теорій сформувався теорія раціонального вибору (далі – ТРВ), яка використовується при прогнозуванні поведінки економічних суб'єктів у різних ситуаціях.

ТРВ концентрує увагу на нормальній поведінці людини в економічних процесах. Використовуючи термін «раціональність» у дослідженні фінансово-кредитних відносин, слід враховувати, що такі відносини формуються в реальному суспільному середовищі, яке впливає на економічних суб'єктів і змінює їхню поведінку. Останні нашоухуються на певні перешкоди, що заважає досягненню ідеальних цілей та змушує коректувати свої рішення. Більш того, суспільство кожної країни приймає рішення щодо можливої поведінки основних суб'єктів економіки, спонукаючи їх дотримуватись певних правил у взаємовідносинах. У більшості випадків для суб'єктів економіки з боку суспільства встановлюються певні обмеження, які можуть мати формальний і неформальний характер. Формальні обмеження базуються на законах, які прийняті в суспільстві. Неформальні обмеження найчастіше пов'язані з традиціями, культурним надбанням нації, звичками. Звісно, що в кожній країні сформувалися свої передумови для формування раціональної поведінки суб'єктів економіки.

Сучасна ТРВ визначає принцип раціональності з урахуванням таких його характеристик: суб'єктивність, обмеженість, індивідуалізм [2, с. 15].

Суб'єктивність раціональності сучасні дослідники розглядають крізь призму індивідуальності рішень, які мотивують поведінку суб'єктів економіки. Варто відзначити, що принцип досягнення найвищих результатів з найменшими витратами широко використовувався в соціалістичній економіці. Однак досягнення такої мети так і залишилось нереалізованим, оскільки суперечило іншим установам суспільства і не відповідало інтересам прямих виконавців. Проте і в сучасних теоріях західних дослідників розуміння раціональності залишається спірним і суб'єктивним. Існують різні теоретичні трактування щодо форм прояву раціональності у виборі фінансово-кредитних і будь-яких інших відносин різними суб'єктами економіки [3, с. 5].

Обмеженість раціональності в сучасних теоріях розглядається з позицій впливу часу, трансакційних витрат та інформації на актуалізацію рішень, що приймаються одними економічними суб'єктами та мотивують їхню поведінку стосовно інших. Деякі аспекти невизначеності були досліджені Ф. Найтом та Дж. М. Кейнсом і знайшли відображення в їхніх концепціях стосовно монетарної і фіскальної політик. Г. Саймен уперше сформулював загальний принцип обмеженої раціональності, який можна було використовувати під час досліджень зі всіх суспільних наук [4, с. 237].

На теперішній час в економічних дослідженнях широко використовуються основні положення теорії раціонального вибору при дослідженні ними конкретних проблем у сфері суспільних відносин. А її основні положення можуть слугувати обґрунтуванням для побудови раціональних фінансово-кредитних відносин на фінансовому ринку. Перш за все, на базі ТРВ можна визначити обмеження, які впливають на поведінку досліджуваних суб'єктів і спонукають їх до прийняття конкретних рішень, сподівання окремих індивідів і господарських структур стосовно задоволення їхніх потреб; виявити суперечності між інтересами основних суб'єктів і обґрунтувати критерії раціональності в побудові фінансово-кредитних відносин між ними (табл. 1). При цьому слід врахувати особливості функціонування фінансового ринку, які впливають на характер фінансово-кредитних відносин, оскільки саме з його допомогою відбувається перерозподіл тимчасово вільних фінансових ресурсів між основними секторами економіки країни.

З таблиці видно, що економічні функції держави у формуванні раціональних фінансово-кредитних відносин у системі національної економіки можуть виявлятися у двох аспектах. Перший – коли держава виступає як суб'єкт фінансово-кредитних відносин, другий – як адміністративно-інституціональна система. Основні завдання держави першого зрізу відносин полягають у забезпеченні ефективності від здійснення фінансово-кредитних відносин з іншими суб'єктами економіки на фінансовому ринку, включаючи питання, пов'язані з ефективністю використання державної власності та державних фінансових ресурсів, забезпеченням добробуту і зайнятості населення. Другий зріз відносин зумовлюється функціями держави як адміністративно-функціональної системи, яка покликана забезпечити наповнення державного бюджету, утримання соціальної сфери, соціально незахищених верств населення, контроль за ефективністю використання бюджетних коштів, забезпечення економічної безпеки суспільства.

Досвід світової економіки показує, що фінансово-кредитні відносини мають будуватися на ринкових законах. Такі стосунки є складовою частиною суспільних відносин і беруть активну участь у формуванні останніх. Виникнення суперечностей між фінансово-кредитними, економічними та суспільними відносинами призводить до зниження рівня ефективності національної економіки та необхідності проведення відповідних економічних реформ і коригувальних заходів. Крім того, фінансово-кредитні відносини повинні піддаватися державному регулюванню та регламентуватися належними юридичними актами, оскільки спонтанний і не забезпечений юридично процес становлення фінансово-кредитних відносин є неспроможним забезпечити розвиток фінансових ринків та економіки загалом, а тому потребує втручання держави як структури, яка відповідальна за розвиток суспільства, забезпечення економічної та політичної безпеки і добробуту її громадян.

Тому на теперішньому етапі розвитку національної економіки особлива роль у формуванні раціональних фінансово-кредитних відносин між суб'єктами фінансового ринку відводиться системі державного регулювання. При цьому особлива увага приділяється формуванню економічних відносин між державою як інституціональною системою та економічними суб'єктами (підприємствами різних форм власності, населенням, фінансово-кредитними установами), які виступають серцевиною національної економіки.

Відповідно до функцій, які має виконувати держава у розвитку фінансово-кредитних відносин, визначаються організаційно-правові обмеження в поведінці суб'єктів економіки. Слід констатувати: на теперішній час в Україні законодавча база, що обмежує дії держави як учасника таких відносин при здійсненні нею фінансово-кредитних операцій, поки що не сформована з належною конкретністю. Відповідальність посадових осіб за прийняття рішення не завжди представлена в юридичній формі і підкріплена гласністю. Це сприяє тому, що більшість важливих для економічних суб'єктів і суспільства в цілому рішень приймаються в закритому режимі. Раціональність таких рішень оцінюється суспільством лише після того, як виявились певні наслідки, здебільшого негативні. Негативні наслідки, як

відомо, дуже складно ліквідувати, але їх можна значною мірою прогнозувати і запобігати їх негативній дії. Для цього більшу увагу слід приділяти дослідженню питань, пов'язаних із мотиваційною поведінкою конкретних суб'єктів економіки, а відтак і розробці економіко-правових механізмів, спрямованих на реалізацію раціональних фінансово-кредитних відносин на фінансовому ринку [6, с. 53].

Таблиця 1

Вихідна інформація щодо обґрунтування раціональності фінансово-кредитних відносин [5, с. 47]

Суб'єкти фінансово-кредитних відносин	Сподівання від результатів участі у фінансово-кредитних відносинах	Обмеження в прийнятті рішень, мотиваційній поведінці
Фізичні особи	Задоволення матеріальних і духовних потреб, отримання доходу та збереження коштів, самореалізація власних задумів, визнання в суспільстві	Встановлені в суспільстві норми поведінки, юридичні закони, ринкові закони, конституційні права людини
Підприємства	Досягнення стратегічної мети в напрямках зростання ринкової вартості фірми, найвищої прибутковості від виробничо-господарської діяльності, збереження коштів, забезпечення клієнтів максимально можливим асортиментом продукції (послуг), забезпечення можливостей розвитку та розширення діяльності	Встановлені державою вимоги до раціонального використання фінансових ресурсів, юридичні закони, ринкові закони, корпоративний кодекс, установчі документи, що регламентують діяльність підприємств
Асоціації економічних суб'єктів	Захист інтересів підприємств у державі, надання підтримки окремим структурам, лобювання інтересів підприємців в урядових і владних структурах, підвищення впливу підприємницьких структур на ухвалення загальнодержавних рішень стосовно економічної політики	Конституція України, закони України, установчі та внутрішні документи зареєстрованих організацій
Фінансово-кредитні установи	Зростання вартості капіталу, забезпечення оптимального співвідношення між дохідністю, ліквідністю і ризиком, можливості розширення діяльності та розвитку, утвердження ринкових позицій та підтримка високого рівня конкурентоспроможності	Конституція України, закони України, нормативно-правові документи, внутрішні нормативні документи, ринкові закони
Держава як суб'єкт фінансово-кредитних відносин	Забезпечення ефективності від фінансово-кредитних відносин, добробуту і зайнятості населення	Конституція України, закони України, нормативно-правові документи
Держава як адміністративно-інституціональна система	Наповнення державного бюджету, утримання соціально незахищених верств населення, стимулювання розвитку пріоритетних галузей і регіонів, реалізації інвестиційних та інноваційних проектів, контроль за ефективністю використання державних фінансових ресурсів, забезпечення економічної безпеки суспільства	Конституція України, закони України, нормативно-правові документи, фінансова політика держави, програми і стратегії соціально-економічного розвитку на загальнодержавному, регіональному та галузевому рівнях

Держава як інституціональна основа побудови суспільства і суб'єкт, в якому проявляються всі форми суспільних відносин, у тому числі і фінансово-кредитні, має відігравати особливу роль в забезпеченні ефективного розвитку національної економіки. Виходячи з того, що місія будь-якої сучасної держави сформована на виконанні таких п'яти фундаментальних завдань, як: утвердження основ законності; підтримка збалансованої політичної ситуації та макроекономічної стабільності; фінансування базових соціальних послуг та інфраструктури; підтримка незахищених верств населення; захист довкілля, – можна обґрунтувати функції щодо розвитку фінансового ринку, а відтак і окреслити характер фінансово-кредитних відносин, що виникають між його суб'єктами. Основними завданнями держави щодо розвитку фінансового ринку: установлення довгострокової мети і стратегії розвитку фінансового ринку та ролі і завдань економічних суб'єктів в його розбудові; забезпечення правової основи, що регламентує функціонування фінансового ринку та норми поведінки його суб'єктів; захищає права громадян, інтереси усіх без винятку учасників фінансово-кредитних відносин; забезпечення стабільності функціонування фінансового ринку в країні; визначення вимог до фінансово-кредитних відносин, що реалізуються на фінансовому ринку, в напрямках забезпечення потреб суспільства, раціонального використання державних фінансових ресурсів; фінансово-кредитного стимулювання пріоритетних для держави галузей, регіонів, інвестиційних проектів тощо. У тих випадках, коли держава виступає як адміністративно-інституціональна система, тобто управляюча система, її функції полягають у забезпеченні інтересів суспільства в цілому, включаючи утримання безпосередньо державної структури, соціальної сфери (освіти, охорони здоров'я), довкілля, культури, науки, армії тощо, створення умов для безпеки і життєдіяльності людини, сприяння розвитку підприємництва. Однак на сучасному етапі при здійсненні фінансово-кредитних відносин спостерігається наявність негативних моментів у діяльності економічних суб'єктів, пов'язаних із досягненням ними своїх внутрішніх інтересів. Це проявляється у прагненні контролювати максимально можливу частку фінансового ринку, нав'язуванні своїм контрагентам невігідних умов щодо здійснення кредитної, депозитної та інвестиційної діяльності.

На макроекономічному рівні це виявляється в неузгодженні економічних інтересів суспільства та окремих суб'єктів фінансово-кредитних відносин (банків, небанківських фінансово-кредитних установ тощо), втрати певної частини перерозподіленого ВВП, який під тиском глобалізаційних реалій спрямовується в розвинуті країни світу і, таким чином, сприяє зростанню інших суспільств та фінансових ринків, тоді як наслідком подібної ситуації для України є зміцнення тіньової економічної діяльності. Для подолання зазначених негативних явищ потрібне узгоджене досягнення гармонізації на основі збалансування економічних інтересів усіх учасників фінансово-кредитних відносин через підвищення ефективності системи взаємного інституційного впливу (рис. 1.).

Кожен економічний суб'єкт у своїх рішеннях щодо фінансово-кредитних відносин повинен керуватись чинною законодавчою і нормативно-правовою базою, яка регламентує його діяльність, прийнятими моральними нормами поведінки в суспільстві, встановленими обмеженнями суспільних ресурсів на рівні держави, регіональних, місцевих владних структур. Раціональність поведінки економічних суб'єктів має бути спрямована на досягнення власної мети в межах дотримання встановлених державою і суспільством вимог до відносин, які виникають між ними на фінансовому ринку. Якщо такі вимоги не суперечать інтересам суб'єктів економіки, останні намагаються їх дотримуватись. Якщо вимоги суспільства, зокрема владних структур, є надто суворими, то економічні суб'єкти, намагаючись вижити, йдуть на порушення чинного законодавства, посилення тіньової діяльності.

Рис. 1. Критерії раціональності фінансово-кредитних відносин економічних суб'єктів

Примітка: розробка автора

Отож пошук раціональності їхніх відносин слід шукати в напрямках: створення з боку держави належних умов для забезпечення ефективності функціонування фінансового ринку; посилення відповідальності суб'єктів економіки за своєчасність і повноту використання прийнятих у суспільстві законів, норм поведінки. З цього випливає, що фінансово-кредитні відносини між державою та іншими економічними суб'єктами потребують суттєвого вдосконалення в таких напрямках: підвищення відповідальності за своєчасне і якісне виконання прийнятих зобов'язань як з боку фінансово-кредитних установ, населення, підприємств, так і урядових структур на всіх рівнях національної економіки; встановлення взаємозв'язків між інтересами різних суб'єктів фінансового ринку; прийняття компромісних рішень, які дають можливість розвитку суб'єктам фінансово-кредитних відносин, задовольняючи і їхні інтереси, і інтереси суспільства.

Питання, пов'язані з формуванням механізмів раціоналізації фінансово-кредитних відносин, потребують особливої уваги, а їх дослідження слід виділяти в окремий блок. В сфері фінансово-кредитних відносин критерії раціональності повинні задовольняти наступним умовам:

1. Надходження у державний бюджет від оподаткування економічних суб'єктів не повинні знижуватись у порівнянні з досягнутим рівнем за попередній період, а навпаки,

повинні збільшуватись пропорційно зростанню обсягів виробництва продукції, надання послуг, зростання прибутку.

2. Зниження надходжень в державний бюджет при застосуванні відповідних важелів фінансово-кредитного стимулювання повинно компенсуватись за рахунок збільшення бази оподаткування, зниження кількості тінювих підприємницьких структур, які реально функціонують і не сплачують податків державі, використовуючи при цьому суспільні ресурси.

3. На макроекономічному рівні результати участі у фінансово-кредитних відносинах підприємницьких структур повинні трансформуватись у процесі згортання структурно-депресивних виробництв, зниження частки застарілої техніки і продукції, перегрупування та перепрофілювання галузей, розвитку інвестиційної та інноваційної діяльності.

4. Розвиток фінансово-кредитних відносин повинен забезпечувати: стимулювання вкладень у розвиток людського потенціалу (підвищення кваліфікації працівників, створення та реалізація нових знань, поліпшення умов праці, розкриття інтелектуального потенціалу людини); стимулювання вкладень у забезпечення інноваційного розвитку, включаючи впровадження нових енерго- та ресурсозберігаючих технологій, сучасних досліджень в управлінні економічними процесами, розроблення і реалізацію інноваційних продуктів і послуг.

Раціональність побудови фінансово-кредитних відносин на фінансовому ринку доцільно досліджувати у двох таких аспектах: 1) наскільки правила і норми, встановлені державою, відповідають цільовій спрямованості розвитку фінансового ринку, суспільства в цілому і цілям кожної групи економічних суб'єктів зокрема; 2) наскільки регуляторні органи держави безпосередньо керуються прийнятими правилами і встановленими нормами поведінки в процесі свого функціонування та здійснення контролю за їх дотриманням з боку суб'єктів фінансово-кредитних відносин.

Висновки. На макроекономічному рівні спостерігається неузгодженість економічних інтересів суспільства та окремих суб'єктів фінансово-кредитних відносин. Ці відносини на фінансовому ринку здебільшого мають хаотичний характер і зазнають постійних змін у результаті зміни державою вимог до їхньої діяльності. Унаслідок цього економічні суб'єкти зазнають значних втрат, які виявляються у зниженні ефективності їхньої діяльності. А відсутність взаємної заінтересованості у вирішенні спільних завдань та реалізації спільних цілей для розвитку національної економіки спонукають кожного з них приймати такі рішення, які мають суперечливий характер. Для подолання цього потрібне збалансування економічних інтересів усіх учасників фінансово-кредитних відносин. Критерії раціональності фінансово-кредитних відносин на фінансовому ринку слід формувати, виходячи економічними суб'єктами результатів від участі у таких відносинах та з обмежень і стимулів, які застосовує держава з метою впливу на процес прийняття ними управлінських рішень. Раціональність таких відносин слід забезпечувати в напрямках створення з боку держави належних умов для забезпечення ефективності функціонування фінансового ринку, посилення відповідальності суб'єктів економіки за своєчасність і повноту використання прийнятих у суспільстві законів, норм поведінки та обмежень.

На даний час відсутні механізми забезпечення раціональності фінансово-кредитних відносин, які існують на фінансовому ринку України. Потреба у створенні та функціонуванні таких механізмів є доцільною з огляду на трансформацію відносин власності і позики, процесів формування, розподілу, перерозподілу та використання фінансових ресурсів. Забезпечення раціональності фінансово-кредитних відносин дає змогу

позбутися впливу негативних чинників в процесі взаємодії суб'єктів фінансового ринку, сформуванню основу для побудови ефективних механізмів для такої взаємодії на базі забезпечення юридичної захищеності інтересів кожного суб'єкта.

Література

1. Downs A. Economic Theory of Democracy. – Boston: Harper, 1957. – P. 5.
2. Б'юкенен Дж. М. Суспільні фінанси і суспільний вибір: Два протилежних бачення держави / Дж. М. Б'юкенен, Р. А. Масгрейв: Пер. з англ. – К.: Академія, 2004. – с. 5–15.
3. Minsky Hyman P. Stabilizing an Unstable Economy / Hyman P. Minsky -London, 1986.
4. Simon H. Models of Man. – New York: Wiley, 1957. – P. 237.
5. Медведчук С. В. Фінансово-господарські відносини держава – підприємництво (етапи становлення і перспективи розвитку): монографія / С.В. Медведчук. – Львів: Інститут регіональних досліджень НАН України, 2000. – 372 с.
6. Благодетелева-Вовк С. Л. Інституційні зміни середовища комерційних банків / С. Л. Благодетелева-Вовк // Вісник Української академії банківської справи. – 2002. – № 2 (13). – С. 53–55.

Стаття надійшла до редакції 06.03.2013